

Grzegorz, Maksymilian

"Zakon Krzyżacki a powstanie państwa pruskiego", Karol Górski, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1977 : [recenzja]

Komunikaty Mazursko-Warmińskie nr 2, 235-237

1979

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

R E C E N Z J E   i   O M Ó W I E N I A

Karol Górski, *Zakon Krzyżacki a powstanie państwa pruskiego*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich. Wydawnictwo. Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk 1977, ss. 246, 6 map w tekście + 52 ilustracje.

W okresie po II wojnie światowej polska nauka historyczna sukcesywnie zdominowała badania nad dziejami państwa krzyżackiego w Prusach, odsuwając wiodącą dotąd w tym względzie naukę niemiecką na drugi plan. Pogląd ten podzielają również historycy niemieccy. Tak znaczny postęp w rozwoju badań nad tym istotnym z punktu widzenia zarówno historii polskiej, jak i powszechnej wycinkiem dziejów europejskich, jaki zaznaczył się w Polsce, obok mecenatu państwa — jak zwykle w nauce — wiąże się z dorobkiem poszczególnych badaczy czy stworzonych przez nich szkół bądź przygotowanych z ich inicjatywy i pod ich kierownictwem grup historyków. Podkreślenie osiągnięć i zasług w tej dziedzinie wydaje się konieczne tym bardziej, że u schyłku XIX i początków XX wieku jedynie niezwykle skromne grono polskich badaczy, częściowo amatorów, podjęło trud własnych samodzielnych badań nad dziejami społeczeństw, zamieszkujących terytorium byłego państwa krzyżackiego w Prusach, jak i nad szeroko rozumianą historią Zakonu Krzyżackiego.

Profesor Karol Górski, autor omawianej pracy o Zakonie i państwie krzyżackim, należy do grona nielicznych przedstawicieli tej generacji, która w okresie międzywojennym zainteresowała się dziejami Zakonu Krzyżackiego, stawiała pierwsze kroki i osiągnęła dojrzałość badawczą, wyrażającą się opublikowaniem szeregu poważnych monografii.

Jest on bez wątpienia najwybitniejszym przedstawicielem tej generacji, a jego dorobek badawczy przekracza 600 publikacji, to jest opracowań, książek, artykułów, wydawnictw źródłowych, recenzji czy prac popularyzatorskich. Osobnego podkreślenia wymagają jego równie wielkie zasługi dydaktyczno-wychowawcze w przygotowaniu kadry badaczy, zajmujących się dziejami państwa krzyżackiego i — szerzej — Pomorza. Ogromny wkład koncepcyjny, badawczy i organizacyjno-dydaktyczny nie mógł nie wywrzeć bezpośredniego wpływu na dobór problematyki i sposób narracji czy stronę merytoryczną jego najnowszej pracy, zwłaszcza jeśli się weźmie pod uwagę fakt, że nieomal wszelkie zagadnienia objęte tą syntezą były w przeszłości przedmiotem szczegółowych studiów monograficznych Profesora Karola Górskiego i podlegały — wraz z rozszerzaniem się bazy źródłowej oraz pogłębianiem problematyki badawczej — wielokrotnym ewolucjom. Jest to widoczne zwłaszcza przy wszelkich tych zagadnieniach, które z uwagi na luki źródłowe lub niejednoznaczność wypowiedzi bezpośrednich przekazów i relacji stanowiły przedmiot kontrowersji między historykami polskimi a niemieckimi.

Najnowsza synteza Profesora Górskiego obejmuje całe dzieje Zakonu i państwa krzyżackiego łącznie z jego baliwatami oraz posiadłościami inflanckimi. Składa się ona z przedmowy do wydania włoskiego, przedmowy do wydania polskiego, z pięciu części zasadniczych, epilogu, postwowa autora, spisu wielkich mistrzów, indeksu nazwisk oraz spisu ilustracji i map.

W części pierwszej przedstawił autor początki Zakonu Krzyżackiego, jego stopniowy rozwój aż do momentu opanowania Prus i powstania państwa krzyżackiego. Nakreślił przy tym wyraziście sylwetkę rzeczywistego twórcy Zakonu, wielkiego mistrza Hermanna v. Salza, który położył podwaliny pod

90 domów zakonnych. W 13 podrozdziale tej części, zatytułowanym *Epilog w Akkonie*, dał między innymi zwarty wykaz baliwatów krzyżackich, powstałych w najwcześniejszym okresie. Wątek ten jest następnie kontynuowany w końcowej partii pracy, w *Epilogu*.

Część druga obejmuje wojny z Litwą, podobój Pomorza Gdańskiego i związane z tym procesy kanoniczne oraz wojny o Pomorze Gdańskie aż do momentu zawarcia traktatu kaliskiego w 1343 roku, stosunki z Litwą Gedymina, kolonizację Prus. Dwa podrozdziały (9, 10) zostały poświęcone ustrojowi i strukturze administracyjnej Zakonu i państwa krzyżackiego, następnie mamy zwycięży ekskurs o handlu Krzyżaków; interesująco zarysowany jest podrozdział poświęcony sztuce i kulturze w Prusach, wreszcie podrozdział poświęcony Inflanantom. Część tę zamyka podrozdział, dotyczący dalszych wojen Zakonu z Litwą za wielkich mistrzów Winrycha von Kniprode i Konrada Zöllnera.

Część trzecia pracy, w pełni poświęcona walkom Zakonu przeciw unii Litwy z Polską, przy czym punktem centralnym jest tak zwana „wielka wojna” z lat 1409—1411, przynosi jednocześnie zwięzłe przedstawiony zarys początków opozycji stanowej w państwie krzyżackim i jej wewnętrznych i zewnętrznych uwarunkowań.

Część czwarta, obejmująca okres 1432—1466, to dzieje organizowania się opozycji stanowej w Prusach Krzyżackich, pogłębiającego się kryzysu wewnętrznego w Zakonie, powstania Związku Pruskiego i walki tegoż o emancypację polityczną stanów, wreszcie dzieje powstania i wojny trzynastoletniej, a także traktatu toruńskiego jako kompromisowego aktu, przyjętego w rezultacie długoletniej wojny.

W ostatniej, piątej części, obejmującej lata 1466—1525, przedmiotem wykładu są dzieje realizacji postanowień traktatu toruńskiego i podejmowanych prób jego rewizji czy też unieważnienia, a także prób rekuperacji utraconych przez Zakon ziem oraz wzajemnych stosunków Prus Królewskich i Krzyżackich do siebie i Korony. Momentem końcowym tej części jest wojna Zakonu Krzyżackiego z Polską z lat 1520—1521 oraz sekularyzacja Prus i jej echa.

Dziejom inflanckiej gałęzi Zakonu oraz baliwatom zachodnio- i środkowo-europejskim poświęcił autor *Epilog*. Wreszcie w *Posłowiu autora* omówił niektóre elementy biurokracji krzyżackiej, zwłaszcza skrytoria i kancelarie oraz ich działalność, a następnie zwięzłe przedstawił tak istotne elementy związane z państwowością krzyżacką, jak skarbowość, wojskowość i sądownictwo. Uwagi bibliograficzne zawierają ocenę kilkudziesięciu najbardziej istotnych opracowań, dotyczących problematyki Zakonu i państwa krzyżackiego.

Powyższe skrótowe informacje o zawartości treściowej tej nowej syntezy dziejów jedyne zakonu rycerskiego, któremu udało się stworzyć liczące się w Europie państwo, nie mogą — rzecz jasna — bliżej zorientować czytelnika w rzeczywistej wartości tej książki. Wystarczy jednak zapoznać się z jakimkolwiek fragmentem tej pasjonującej pracy, by docenić jej walory. Autor bowiem obok zwięzłych, lapidarnych skrótów syntezujących, które bynajmniej nie spływają przedstawianych zagadnień, w toku wykładu prezentuje własne stanowisko w określonych kwestiach, a także z całą skrupulatnością podaje wykładnie inne, często z gruntu odmienne od jego własnego punktu widzenia i wreszcie sugeruje postulatywne możliwości rozwiązań. Przyjęta metoda wykładu, w powiązaniu z gruntowną znajomością przedstawianej problematyki w szerokim kontekście europejskim widzenia spraw oraz kapitałem własnych

przemysła i refleksji, nadaje tej pracy znamiona, z jakimi spotkać się można w niezwykle rzadkich przypadkach.

Typowym przykładem, jednym z wielu, które można by przytoczyć dla potwierdzenia powyższych stwierdzeń, jest sprawa chronologii wojny trzynastoletniej (s. 166). W tym wypadku autor podtrzymuje swój dawny podział chronologiczny, a jednocześnie z całą rzetelnością prezentuje zgoła odmienne stanowisko Mariana Biskupa.

Jest w niej też wiele ocen nowych, odmiennych od poglądów, które dotąd obowiązywały w literaturze. Wystarczy wskazać na fakt odmiennego naświetlenia początków Zakonu Krzyżackiego oraz przemian wewnętrznych, jakie dokonały się w nim do połowy XIII wieku w wyniku utworzenia państwa krzyżackiego w Prusach. Ciekawie i nowatorsko zarysował autor przemiany ustrojowe, dokonujące się w Zakonie w wyniku stopniowego, choć bardzo dynamicznego rozwoju w XIII i XIV wieku. W kilku zdaniach (ss. 144—145) na temat Towarzystwa Jaszczurzego pomniejsza — jak się wydaje słusznie — jego znaczenie. Autor wysoko ocenia traktat pokojowy toruński z 1466 roku, a równocześnie w tak spornej w literaturze kwestii, jak to, czy wielki mistrz jako osoba duchowna mógł zostać lennikiem króla, doszukuje się nowych możliwości interpretacyjnych w gruntownym przebadaniu prawnego stanowiska radców książęcych i tak zwanych „ślug” (Diener, ss. 178—179).

Nie brak też w pracy autora sformułowań czy też interpretacji bądź ujęć, które skłaniałyby do dyskusji. Wydaje się, że wiele z tych wątpliwości zostanie rozstrzygniętych w trakcie dalszych badań, choć na niektóre z nich trzeba będzie jeszcze długo poczekać. Do tych najtrudniejszych zaliczyłbym całą problematykę osadniczą, która w całości wymaga gruntownego przebadania w oparciu o obecnie zachowany materiał źródłowy. I nie chodzi tu tylko o kwestię ponownego odczytania źródeł. Na drugim miejscu należałoby umieścić sprawę powstania administracji krzyżackiej także na Pomorzu Gdańskim oraz najtrudniejszy, a z tym związany problem szczegółowego ustalenia chronologii powstania ośrodków administracyjnych, co jest bardzo sprzecznie oceniane w literaturze przedmiotu. Te dwa najważniejsze postulaty — rzecz jasna — pozwoliłem sobie jedynie wysunąć na marginesie tej recenzji.

Mam natomiast wątpliwości, czy nie nazbyt wygórowanie ocenia autor księcia pomorskiego Świętopełka, choć należy przyznać, że czyni to prawie w sposób jednoznaczny całą literatura historyczna (s. 31). W ocenie wydarzeń na Pomorzu Gdańskim w latach 1308—1309 zabrakło wzmianki o Nowem. Nie wiem, czy zbyt krzywdząco nie ocenia autor postawy biskupa warmińskiego Pawła Legendorfa (ss. 169, 175). Jest oczywiście kwestią czasu opracowanie pełniejszej biografii tego dostojnika Kościoła warmińskiego.

Na plus książki należy zaliczyć serię kilkudziesięciu dobrze dobranych ilustracji i opracowanych map. Władze oświatowe od lat poszukiwały odpowiedniego opracowania z tej problematyki, które można by zalecić nauczycielom historii, a także uczniom szkół średnich do wykorzystania w kółkach zainteresowań i na zajęciach lekcyjnych. Wydaje się jednak, że dość niski nakład tej książki nie pozwoli jej szerzej spopularyzować.

Fakt ukazania się tej najnowszej syntezy dziejów Zakonu Krzyżackiego należy uznać za wydarzenie naukowe, toteż gorąco polecam książkę czytelnikom.

Maksymilian Grzegorz